

INSTITUT ZA NOVIJU ISTORIJU SRBIJE

**JUGOSLOVENSKI
DOBROVOLJCI U ODBRANI
ŠPANSKE REPUBLIKE**

TEMATSKI ZBORNIK RADOVA

Beograd, 2024.

SADRŽAJ

Uvod	7
------------	---

TEMATSKO-METODOLOŠKI OKVIR

ERVE LEMEL DOBROVOLJCI IZ ČITAVOG SVETA U REPUBLIKANSKOJ ŠPANIJU. PREDUGO JEDNOSTRANA I JOŠ UVEK NEPOTPUNA ISTORIOGRAFIJA	19
ERVE LEMEL REVIZIJA LISTE DOBROVOLJACA IZ JUGOSLAVIJE U REPUBLIKANSKOJ ŠPANIJU. IZVORI, METODOLOGIJA, SPISAK	33

JUGOSLAVIJA, JUGOSLOVENI I RAT U ŠPANIJU

MILIVOJ BEŠLIN KRALJEVINA JUGOSLAVIJA – FRANKOV ANTIKOMUNISTIČKI SAVEZNIK 1936–1939.	47
MILE BJELAJAC UTICAJ ŠPANSKOG GRAĐANSKOG RATA NA VOJNU MISAO U JUGOSLAVIJI	77
VESNA ĐIKANOVIĆ JUGOSLOVENSKI ISELJENICI U SEVERNOJ AMERICI I ŠPANSKI GRAĐANSKI RAT (1936–1939)	99

DRAMATIS PERSONAE

ALEKSANDAR SILKIN ŽIVOTNI PUT UČESNIKA ŠPANSKOG GRAĐANSKOG RATA SVETUZARA JOVANOVIĆA (1897–1941)	135
NENAD LAJBENŠPERGER ŠPANSKI BORAC SREĆKO JURKIĆ.....	147
OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR ZABORAVLJENI VOJNIK REVOLUCIJE: EMILIJAN MILAN KALAFATIĆ (1907–1996)	163

PROMENE SLIKE PROŠLOSTI

VLADAN VUKLIŠ, STEFAN GUŽVICA MUŠKE FANTAZIJE: SMRT BLAGOJA PAROVIĆA	187
ZDRAVKO SAVESKI NACIONALIZAM PROTIV SOCIJALIZMA: POLITIKA SEĆANJA NA MAKEDONSKE ŠPANSKE BORCE	241
DIMITRIJE MATIĆ POLITIKE SEĆANJA U SRBIJI I ŠPANJI KROZ PRIZMU DELOVANJA UDRUŽENJA ŠPANSKIH BORACA (1986–2006)	257
O AUTORKAMA/AUTORIMA	279

ZABORAVLJENI VOJNIK REVOLUCIJE: EMILIJAN MILAN KALAFATIĆ (1907–1996)

APSTRAKT: U radu je prikazana biografija jugoslovenskog komuniste Emilijana Milana Kalafatića – učesnika rata u Španiji 1936–39. i Drugog svetskog rata u Francuskoj. Predstavljena je njegova transnacionalna životna putanja od odlaska iz Jugoslavije 1925. do smrti u Ukrajini 1996. godine.

KLJUČNE REČI: Emilijan Milan Kalafatić, Španski rat, Francs-tireurs et partisans - Main-d'œuvre immigrée (FTP-MOI), NKVD, Goli otok

UVOD

Viši sud u Beogradu je 7. februara 2012. rehabilitovao Emilijana Milana Kalafatića.¹ Rešenjem tročlanog sudskog veća poništena je odluka Komisije za prekršaje IV rejona grada Beograda od 24. jula 1950, kojom je Kalafatić lišen slobode u trajanju od tri meseca a zatim „u cilju prevaspitavanja“ upućen na dvogodišnji društveno koristan rad. Umesto određena tri, on je u istražnom zatvoru zadržan devet meseci, a umesto predviđene dve, na Golom otoku je proveo četiri godine. Na slobodu je pušten 15. avgusta 1954.

Zahtev za rehabilitaciju je, u skladu sa Zakonom o rehabilitaciji Republike Srbije, podnela njegova kćerka 2009. godine. U obrazloženju je navela da je njen pokojni otac bio lišen slobode i drugih prava i prinuđen da doživotno emigrira iz Jugoslavije zbog svog stava da ne treba prekidati odnose između Jugoslavije i SSSR-a i uverenja da je moguće postići kompromis između dve strane. U zahtevu je stajalo i da je administrativna odluka o njegovom kažnjavanju doneta iz političkih i ideoloških razloga, a da je otežavajuću okolnost za njega predstavljalo to što je tridesetih godina 20. veka pohađao partijsku školu u Moskvi i što mu je supruga bila ruska državljanka.²

1 Република Србија, Виши суд у Београду, Решење, рег. бр. 296/10, дана 07. 02. 2012, доступно на: <https://www.bg.vi.sud.rs/files/KALAFATIC.pdf>

2 По Закону о реабилитацији из 2006. и Закону о реабилитацији из 2011, у Србији је до 2016. године издато више од четири хиљаде (4.189) решења о специјалној реабилитацији која су се односила на 5.402 лица. Стефан Самарџић, „Рехабилитација лица осуђених из политичких или идеолошких разлога и њене правне последице“, (докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Јавно право, 2017), X.

Viši sud u Beogradu je, na osnovu podnete dokumentacije, rekonstruisao biografiju Emilijana Kalafatića i doneo Rešenje, kojim se on od februara 2012. smatra neosuđivanim licem.

Njegovo ime je danas nepoznato široj javnosti, ali ne i istraživačima koji su pratili životne putanje jugoslovenskih učesnika rata u Španiji 1936–39. godine. Oni su notirali podatke koje su o Kalafatiću našli u arhivskim fondovima Beograda i Moskve i u objavljenim sećanjima njegovih savremenika.

Kalafatićevo ime se pominje u spisku španskih boraca iz Jugoslavije koji je objavljen u petotomnom zborniku *Španija 1936–1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*.³ U toj sveobuhvatnoj zbirci svedočanstava jugoslovenskih dobrovoljaca republikanskih snaga, kratko ga je pomenuo Stevan Belić Dudek u delu u kome je govorio o 13. internacionalnoj brigadi, koju su činili borci 21 nacije sa tri kontinenta, a među njima i 46 Jugoslovena. Belić je naveo da je u balkanskom vodu 3. čete bataljona Čapajev, sastavljene od 38 boraca, bilo 25 Jugoslovena, te da je pored komandanta Kazimira Krušnjaka njen komesar bio Milan Kalafatić. Istu informaciju je preneo i Ivan Dolinšek, dok je Veljko Ribar kratko pomenuo da je Milan Kalafatić bio jedan od Jugoslovena u Bazi Internacionalnih brigada u Albaseteu. Nešto više podataka o njemu su u svojim tekstovima izneli Svetislav Đorđević i Vlajko Begović pišući o zatočenju interbrigadista u francuskim logorima i zatvorima.⁴ Najzad, u tekstu Đura Birovljeva zabeležena je kratka konstatacija da je Kalafatić bio jedan od poslednjih drugova koji su ostali u logoru Verne i objavljena njegova fotografija, istina lošeg kvaliteta.

U naučnoj literaturi o Kalafatiću je prvi pisao Erve Lemel (Hervé Lemesle) u kapitalnoj disertaciji koja predstavlja najdetaljniju prosopografsku studiju o Jugoslovenima u odbrani Španske republike.⁵ Nešto opširniji prikaz njegovog života dao je Milan Radanović pišući o sudbinama jedanaestorice interbrigadista koji su saslušavani pred Kontrolnom komisijom CK KPJ nakon razlaza sa IB-om.⁶ Kalafatiću je posvećen i deo rada koji se bavi učešćem grupe jugoslovenskih boraca Internacionalnih brigada u Francuskom pokretu

---

3 *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, I–V, ur. Čedo Kapor, (Vojnoizdavački zavod: Beograd, 1971).

4 Svetislav Đorđević je u svojim memoarima, na nekoliko mesta pomenuo Milana Kalafatića – opisujući moskovske dane i vreme u francuskim logorima i zatvorima. Светислав Ђорђевић Лопачов, *Сећања*, (Политика: Београд 1994), 44, 71, 76, 143.

5 Hervé Lemesle, „Des Yougoslaves engagés au XXe siècle: itinéraires de volontaires yougoslaves en Espagne républicaine“, (Thèse de doctorat, Université de Paris I, Décembre 2011).

6 Милан Радановић, „Југословенски комунисти пред Контролном комисијом ЦК КПЈ 1945–1949“, (дипломски рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2016).

otpora u Drugom svetskom ratu.⁷ Značajne podatke o njegovoj delatnosti je donela i doktorska disertacija Vladana Vukliša, koja predstavlja sveobuhvatan prikaz i kritičku analizu učešća Jugoslovena u ratu u Španiji.⁸ Najzad, na nekoliko mesta je njegovo ime naveo francuski istraživač Žan-Iv Bursje (Jean-Yves Boursier) pišući o partizanskom pokretu otpora u južnoj Francuskoj u toku Drugog svetskog rata.⁹

Arhivska građa o Emilijanu Milanu Kalafatiću dostupna je u Arhivu Jugoslavije, u fondovima Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca Španske republikanske vojske i Jugoslovenski dobrovoljci u Španskom građanskom ratu, kao i u pomenutom fondu CK SKJ (Kontrolna komisija CK KPJ 1945–1949).¹⁰

Detaljniji podaci o njemu se nalaze i u Ruskom državnom arhivu društveno-političke istorije i u Državnom arhivu Srbije. Arhivska građa, pored ostalog, obuhvata autobiografije, elaborate/refereate i karakteristike koje je pisao pred zvaničnim državnim službama Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. U Moskvi se čuva dosije sa dokumentima koji obuhvataju period od nekoliko decenija i svedoče o Kalafatićevom radu za sovjetsku državu.¹¹ Pažnju privlači i njegov dosije koji se čuva u građi Bezbednosno-informativne agencije u Državnom arhivu Srbije. Uz autobiografske odrednice, tu su i Kalafatićeve beleške o preko šezdeset jugoslovenskih komunista koji su u različitim periodima boravili u Sovjetskom Savezu, Francuskoj i Španiji.¹² U dosijeu se čuva njegov referat rukom pisan za islednika FNRI 1952. pod nazivom Španski borci interbrigadisti (imenovan i kao Interbrigadisti (Španski borci)) u kome je Kalafatić opi-

7 Olga Manojlović Pintar, „Jugosloveni u francuskom pokretu otpora“, *Tradicija i transformacija*, 2: Transnacionalna iskustva jugoslovenske istorije, zbornik radova, (INIS: Beograd, 2019), 123–152.

8 Vladan Vukliš, „Jugosloveni, Španski građanski rat i ratna emigracija“, (doktorska disertacija, Univerzitet u Bačkoj Luči, Filozofski fakultet, 2022).

9 Jean-Yves Boursier, *La guerre de partisans dans le sud-ouest de la France 1942–1944, La 35e brigade FTP-MOI*, Preface de Claude Levy, (Paris: L'Harmattan, 1992).

10 Arhiv Jugoslavije (AJ): Fond Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca Španske republikanske vojske (674); Fond Jugoslovenski dobrovoljci u Španskom građanskom ratu (724).

11 Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ): Фонд Исполком Коминтерна, Личные дела членов КП Югославии (495-27); Фонд Интернациональные соединения и бригады Республиканской армии Испании 1936–1939, (545).

12 Ličnosti o kojima je Kalafatić detaljno pisao od 15. maja do 15. avgusta 1952: Nikola Kovačević, Petar Milovanović, Stevan Belić, Savo Ćiprovac, Roman Franc, Josip Abramović, Nikola Kovačević, Đuro Birovljev, Milan Božić, Tomo Nikšić, Trajčo Miškovski, Marjan Žuvić, Skorbinšek, Karl Hudoman, Labud Kusovac, Silvo Furlan, Manda Zinić, Stjepan Lojen, Andrija Mihić, Ivan Krndelj, Svetislav Đorđević, Maks Ivić, Blagojeva, Josip Lončarić, Aleksandar Mirić, Veljko Ribar, Ante Babelić, Alojz Mikenaueru, Jovan Rot, Ljubo Ilić, Matija Uradin, Edo Jardas, Tomo Babin, Tomo Čačić, Albin Marvin, Kokolj, Milan Gavrić, Marija Simoni, Marija Preželj, Đuro Špoljarić, Ante Zorić, Erjavšek, Slavko Ivanić, Anton Ukmar, Ivan Dolinšek. Državni arhiv Srbije (DAS), BIA arhiva, III-94-118, Španski borci interbrigadisti.

sao širi kontekst unutar koga je delovao. U dosijeu se nalazi i prekucana sažeta verzija navedenog elaborata koju je potpisao kao „kažnjenik Milan Kalafatić” 16. januara 1953. godine. Podeljena je u dva dela: O Internacionalnim brigadama i obaveštajnoj službi u Španiji i Život i rad interbrigadista u francuskim logorima i zatvorima. U dosijeu se nalazi i kompilacija njegovog manuskripta sačinjena za potrebe pisanja petotomnog zbornika *Španija 1936–39.* koja je data na uvid uredniku izdanja Čedi Kaporu u januaru 1968. Najzad, tu je i sažetak na slovenačkom jeziku iz 1975. u kome je izdvojen spisak slovenačkih kadrova.¹³ Na osnovu navedenog, moguće je zaključiti da su državne službe i zainteresovani pojedinci poklanjali pažnju činjenicama i tumačenjima koje je Emilijan Kalafatić zabeležio u vreme zatočenja.

Ovaj rad je napisan na osnovu navedene literature i dokumentacije koja se čuva u arhivskim fondovima Beograda i Moskve. Sabrani su novi i dopunjeni do sada poznati podaci iz njegove biografije koji svedoče o postojanju transnacionalne mreže komunističkih revolucionara koji su tokom tridesetih i četrdesetih godina 20. veka dali značajan doprinos borbi protiv fašizma i nacizma ne samo na istoku već i na zapadu Evrope. Njihova uloga je bila potisnuta ili iskrivljena u brojnim istorijskim narativima nastalim tokom Hladnog rata.¹⁴ U članku je hronološki predstavljen njegov životni put, prikazane okolnosti u kojima je delovao i neke od ličnosti sa kojima se sretao.

U FRANCUSKOJ

Emilijan Kalafatić, poznat i po konspirativnim imenima: Ivan Feodorovič Častek, Dragoslav Ivanič, Nikolaj Nikolajevič, Fernan i Milan Kalafatić, rođen je 12. septembra 1907. u bibrirskom zaseoku Poduljin, koji se nalazi između Crikvenice i Novog Vinodolskog u današnjoj Hrvatskoj. Iz porodične kuće je otišao sa 15 godina, a nepune tri godine kasnije je, sledeći primer oca koji je živeo i radio u Kanadi, napustio Jugoslaviju. U Francusku je stigao 1925; tu je boravio šest godina – najpre kao rudar u Brie-sir-Leskou (Bruay-sur-l’Escaut), a zatim kao radnik u čeličani i mehaničar u Danenu (Denain) i Parizu. Nakon zaposlenja u fabrici Citroen (Citroën) učlanio se u sindikalnu organizaciju (najverovatnije u Confédération générale du travail unitaire koja je od 1922. objedinjavala anarhistički i komunistički usmerene radnike), a zatim i u Komunističku partiju Francuske.

---

13 DAS, BIA Arhiva, III-94, Milan Kalafatić: III-94-115. Kalafatić Milan; III-94-116. Učestvovanje Jugoslovena u Španskom građanskom ratu; III-94-117. Španski borci; III-94-Kalafatić Milan – učešće u Španskoj revoluciji i koncentracionim logorima Francuske, 1968; III-94-118 Interbrigadisti (Španski borci).

14 *Fighters across frontiers, Transnational resistance in Europe, 1936–1948*, eds Robert Gileda, Ismee Tames, (Manchester: Manchester University Press, 2020).

Poreklo i životne okolnosti su svakako podstakle Kalafatićev socijalni i politički angažman i uticale na njegovu odluku da postane član Komunističke partije. Hrvatskog mladića, koji je odrastao u neposrednoj blizini jugoslovensko-italijanske granice, nesumnjivo je privukla snaga borbenog antifašizma. Kao sveobuhvatan kulturni i politički pokret, antifašizam je artikulisao emocionalni naboj i jedinstveni kolektivni etos boraca protiv imperijalnog kapitalizma i militantnog fašizma koji je bio u uzletu u Italiji tih godina.¹⁵

Radnici i studenti koji su dolazili iz Jugoslavije u Francusku uspostavljali su brojne veze preko sindikalnih i partijskih organizacija, kao i preko umetničkih krugova. Većina ih je redovno čitala glasila: *La révolution surréaliste*, *Paris soir*, *Proleter*, *Delo*, *Komunist*, *Monde*, *Balkan Correspondence*, *Sloga* i direktno ili posredno imala veze sa udruženjima poput Les Amis du Monde i Udruženja jugoslovenskih studenata.¹⁶ Kalafatić nije bio posebno aktivan član tih krugova niti se u svojim svedočenjima na njih značajnije osvrtao. Opisujući svoje prve emigrantske godine u Parizu, on je navodio prevashodno imena ljudi koji su kao operativci bili angažovani na realizaciji partijskih zadataka. Na prvim stranicama dokumenta koji je napisao posebno se ističe ime Andrije Biklovića, čoveka koji je kao sekretar Centralne podsekcije KPJ pri KPF bio odgovoran za jugoslovensku političku i ekonomsku emigraciju i istovremeno radio po liniji sovjetske obaveštajne službe.¹⁷ Biklović je, po Kalafatićevom svedočenju, bio referent za jugoslovenske slučajeve u Komitetu za zaštitu žrtava belog terora Anrija Barbisa (Henri Barbusse), urednik jugoslovenske partijske i sindikalne štampe, a od 1928. i časopisa *Komunist*.¹⁸ Kalafatić je posebno detaljno pisao o Biklovićevom angažmanu u organizaciji atentata na „jugoslovenskog agenta i provokatora“, nekadašnjeg sekretara

15 Enzo Traverso, *Fire and Blood, The European Civil War, 1914–1945*, Translated by David Fernbach, (London – New York: Verso, 2016), 534.

16 Манојловић Пинтар, „Југословени у француском покрету отпора“.

17 Andrija Biklović (1903–1938), poznat i kao Ernest Marulić Ivanović i Otto Spielmann, rođen je u Požarevcu. Posle završene gimnazije, studirao je medicinu u Beču, gde je postao član KPJ i KP Austrije. Proteran je iz Beča 1925. zbog komunističke delatnosti i prešao u Pariz. U literaturi se navodi da je bio angažovan po liniji NKVD-a od 1930. i da je godinu dana kasnije prebačen u Sovjetski Savez. Tamo je uhapšen i poslat na rad u rudnik Staljinsk u Temirtau u Sibiru. Streljan je 4. oktobra 1938. Rehabilitovan je dvadeset godina kasnije. O Bikloviću videti: Ubavka Vujošević Cica, *Nestajali netragom, Jugosloveni – žrtve političke represije i staljinskih čistki u Sovjetskom Savezu 1927–1953*, (Institut za savremenu istoriju: Beograd, 2019), 29–30.

18 Dragutin Sim(e)oni (1900–1967) nosio je i pseudonime Pelozia i Ivković. Rođen je u Valpovu kod Osijeka i bio metalski radnik aktivan u zagrebačkoj partijskoj i sindikalnoj organizaciji do emigriranja u Pariz 1928. U Moskvu je prebačen 1933, a u Španiju u oktobru 1936. Umro je u Jablancu kod Senja. Iako je naveo da se kasnije udaljio od partije, Kalafatić je naglasio da je Simeoni ipak ostao nepokolebljivo na liniji KPJ u najvažnijim trenucima, da je bio dobar drug i hrabar revolucionar. DAS, BIA Arhiva, III-94-115-11.

Centralne uprave Saveza kožarskih radnika i dugogodišnjeg člana KPJ Iliju Šumanovca u Parizu 1930. i na rumunskog državljanina i navodno nekadašnjeg agenta NKVD-a (Народный комиссариат внутренних дел) Georga Semelmana (Simmelmann) u Beču 1931. godine.¹⁹ Po liniji sovjetske obavještajne službe tada su, po svedočenju Kalafatića, u Parizu bili angažovani i nekadašnji mladobosanci Pavle Bastajić i Mustafa Golubić, koji je „među profesionalnim revolucionarima već bio poznat kao legendarna ličnost“,²⁰ kao i Nikola Crvenčić²¹ i Akif Šeremet.²²

Prvi zadatak Emilijanu Kalafatiću je poverio profesor Šeremet. Iako mu je predočio opasnosti koje je rad za sovjetsku državu podrazumevao, Kalafatić je bez kolebanja prihvatio angažman na prikupljanju informacija o francuskoj industriji, srećan što može bar nešto da doprinese „u korist prve otadžbine međunarodnog proletarijata“.²³

Nakon Biklovićevog odlaska iz Pariza 1930. godine, Kalafatić je preuzeo dužnost političkog sekretara za Jugoslovane pri KP Francuske. I pored partijske pozicije koju je stekao kao mladić od 23 godine, i dalje je živio u oskudici. Dane je provodio sa Antom Zorićem po pariskim ulicama, a noći na klupama u sindikalnim prostorijama. Jedva je preživljavao uz skroman no-

19 DAS, BIA Arhiva: III-94-118-II, Rad po obavještajnoj liniji i veze sa Rusima; III-94-118-349. - O atentatu na Šumanovca videti: Stefan Gužvica, *Prije Tita, Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940*, prevela Dora Kosorić, (Srednja Europa: Zagreb, 2020), 27-28. Videti takođe: Vujošević, *Nestajali netragom*. - Milan Kalafatić je Biklovića poslednji put video u Moskvi 1933. Pretpostavljao je da je kao obavještajac poslat na Daleki istok i da je bio jedan od dvojice agenata koji su saznali da Japan neće napasti SSSR. Ovaj detalj pokazuje da neki od podataka i procena koje je iznosio zasigurno nisu bili tačni.

20 DAS, BIA Arhiva, III 94-118-178, II Rad po obavještajnoj liniji i veze sa Rusima.

21 Najverovatnije se radi o Samuelu Majeru, rođenom 1901. u Ilijašu, koji je bio poznat i po imenu Nikola Crvenčić. Bio je učesnik IV kongresa KPJ u Drezdenu 1928, uhapšen nakon povratka u Jugoslaviji. U toku izdržavanja desetogodišnje zatvorske kazne bio je pristalica Petka Miletića. Ubijen je 1942. u logoru Jasenovac. Videti: Ubavka Vujošević, „Četvrti kongres KPJ – obračun sa 'levim' i 'desnim' frakcionaštvom“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1979, vol. 11, br. 2-3, 43, 45; Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, gl. i odg. ur. Pero Damjanović, Tom prvi: maj 1926 – avgust 1928, ur. Ubavka Vujošević, (Beograd, Zagreb: Izdavački centar „Komunist“, BIGZ, IKP „Naprijed“, 1983), 314.

22 Akif Šeremet (1899-1939), rođen u Kladnju, poznat je i kao Karl Josifovič Berger i Gros. Bio je profesor u gimnazijama u Banja Luci i Gospiću. Marta 1929, nakon što je otpušten iz državne službe zbog komunističke delatnosti, prebačen je u Beč. Bio je dopisnik TASS-a iz Beča i sekretar Emigrantske komisije pri CK KPJ. Od 1930. boravio je u Parizu, Briselu i Berlinu, a 1931. otišao je u Moskvu. Umesto zaposlenja u Kominterni, podvrgnut je višemesečnoj istrazi, kažnjen zbog frakcionaškog delovanja administrativnom kaznom na tri godine progonstva u Alma Atu i isključen iz partije. Vratio se u Moskvu 1935. Zahtevao je da se vrati u zemlju, ali mu to nije dozvoljeno. Bio je žestoki kritičar prilika u SSSR-u. Optužen je za trockističko delovanje, provokatorski rad i saradnju sa jugoslovenskom policijom i streljan 19. aprila 1939. Rehabilitovan je 1958. Videti: Vujošević, *Nestajali netragom*, 265-266.

23 DAS, BIA Arhiva, III-94-118, Moje veze sa obavještajcima u Parizu.

vac koji mu je otac povremeno slao. Međutim, tih dana ga je mnogo više od materijalnih nedaća uznemiravalo to što je „ni kriv ni dužan“ iznenada udaljen od partije, „a naći se izvan partije to je za mene značilo gore nego izgubiti život. Ja sam bio spreman da izgubim život za partiju, ali nisam bio spreman da živim van partije“.²⁴ Kasnije je saznao da su kao razlozi zbog kojih je držan na distanci navođena njegova tvrdoglavost (koja je u nekim drugim periodima procenjivana kao doslednost) i sumnja da je pripadao tzv. Mavrakovoj frakcijskoj grupi.²⁵

Sažimajući nakon Drugog svetskog rata svoje najranije revolucionarno iskustvo, koje je stekao u Francuskoj, Kalafatić je naveo da su, od svih sa kojima je tada bio povezan, ratove i čistke preživeli samo oni koji „nisu bili do kraja dosledni revolucionari i obaveštajci“. Kako je konstatovao: „Na ovom radu, kako vidimo, glave padaju. Današnja vremena ne štede glavne revolucionare. U revoluciji najviše gube živote oni koji je najviše vole. Zato za naša vremena sve ovo, iako teško pada na srce, ipak je normalno.“²⁶

U SOVJETSKOM SAVEZU

Emilijan Kalafatić je napustio Francusku kako bi se uključio u rad na širenju partijske mreže u zemlji. O tom dinamičnom periodu možda najbolje svedoče njegove reči da je na putu ka Jugoslaviji granice prelazio „peške ili na trbuhu“, te da je hapšen u Rijeci, Udinama, Trstu i Minhenu. Planovi sa kojima je napustio Pariz su se, međutim, promenili nakon hapšenja u Nemačkoj, kada mu je Milan Gorkić saopštio da će umesto u Jugoslaviju biti upućen u Sovjetski Savez na školovanje.

Tako se krajem 1932. godine obreo u Moskvi, gde je postao student Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada (KUNMZ – Коммунистический университет национальных меньшинств Запада). O njegovim studentskim danima ostavio je svedočenje Svetislav Đorđević, sa kojim je ostao u konstantno napetim odnosima i kasnije u Španiji i Francuskoj.²⁷ Za razliku od Đorđevića, koji je aktivno učestvovao u frakcijskim disup-

24 Isto.

25 Anton Mavrak je rođen 1899. u Travniku. Bio je bravarski radnik i član KPJ od 1920. Iako je tokom frakcijskih borbi dvadesetih godina zauzimaao antifrakcijsku liniju, posle emigriranja u Beč 1929. je „upao u grupaške i frakcionaške borbe“. Po dolasku u Moskvu, kraće vreme je radio u aparatu Kominterne, da bi kasnije bio marginalizovan i nestao u čitstkama 1938. Rehabilitovan je 1963. odlukom Vojnog kolegijuma Vrhovnog suda SSSR-a. Broz Tito, *Sabrana djela*, Tom prvi, 315.

26 DAS, BIA Arhiva, III-94-118, II Rad po obaveštajnoj liniji i veze sa Rusima.

27 Kalafatić je naveo da je Svetislav Đorđević u frakcijskim borbama u partiji bio istaknuti desničar i oportunist, da nije zadovoljio kao komandir na frontu u Španiji, kao i da je delovao u grupi nezadovoljnika u pozadini i kasnije u francuskim zatvorima. Sve navedene

tima unutar KPJ, Kalafatić se držao po strani, više posmatrajući i povremeno postavljajući pitanja nego učestvujući u debatama o vrućim temama jugoslovenske istorije i političke stvarnosti.

Po sopstvenom svedočenju, saradnik NKVD-a je postao 1936. godine. Kako je tumačio jugoslovenskim istražnim organima, bilo je to nakon VII kongresa Komunističke internacionale (KI), na kome je podržana narodnofrontovska politika približavanja kapitalističkim zemljama u cilju borbe protiv fašističkih diktatura. Novi politički kurs Kominterne je uslovio pojačani nadzor NKVD-a nad njenim komisijama i telima.²⁸ Tada je proširen delokrug rada Komisije protiv fašizma i rata KI, a pored ostalih novih kadrova u nju je uključen i Milan Kalafatić. Kasnije je konstatovao da je raditi za NKVD tada predstavljalo „najvišu čast za mlade komuniste“ i dokaz poverenja u njihove procene i odvažnost.²⁹ Kao beskompromisni branioци prve države socijalizma, saradnici NKVD-a su obučavani da prikupljaju informacije iz različitih izvora: da beleže lična zapažanja koja su sticali na osnovu razgovora, sakupljaju mišljenja drugih ljudi i podatke o njihovim vezama, kao i da beleže karakteristike nadziranih osoba, odnosno daju procene njihovog odnosa prema zadacima koji su im povereni.

U ŠPANIJI

Kominternu je Milana Kalafatića uputila u Španiju pod konspirativnim imenom Nikola Nikolajevič u novembru 1936.³⁰ Osim iz Sovjetskog Saveza, odakle su stizali preko sekcija Komunističke internacionale, Jugosloveni su u Španiju dolazili kao politički i ekonomski emigranti i iz Severne Amerike, Afrike i zapadne Evrope. Iz Jugoslavije su dobrovoljci stizali po partijskoj liniji, mada je bilo i onih koji su dolazili na svoju ruku. Mali broj Jugoslovena je, po Kalafatićevom svedočenju, stigao iz Legije stranca i to su navodno bili: Anton Rojc, Rudolf Bišof i Simo Čučković. Iz njemu nepoznatih razloga u Špa-

---

argumente je Đorđević pobijao u svojim memoarima. Pored negativnih komentara, Kalafatić je istakao da je Đorđević radio savesno kao upravnik zatvora i na kraju zaključio da je bio sposoban i obrazovan čovek koji nije dorastao revolucionarnim zadacima i teškoj borbi. DAS, BIA Arhiva, III-94-115-17.

28 DAS, BIA Arhiva, III-94-116-1, Rad NKVD-a u Komunističkoj Internacionali u periodu od 1936-38.

29 РГАСПИ, 495-277-1841.

30 U Španiju je iz Sovjetskog Saveza stiglo 87 Jugoslovena. Prvi su stigli Božidar Maslarić – Bruno Feliks, Josip Kopinič – Ramon Valdes, Roman Filipčev – Arnold Fajn, a za njima Nikola Kovačević – Nikita Mendes i Karel Hatz – Hose Moreno. Oni koji su raspoređeni za borbu su, u danima pre uspostavljanja Internacionalnih brigada, uključeni u diverzantske jedinice koje su delovale u okviru republikanskih snaga. Ivan Očak, *Jugoslavenski oktobarci, Likovi i sudbine*, (Zagreb, 1979), 173; Вуклиш, „Југословени, Шпански грађански рат и ратна емиграција“.

niju su stigli: Anton Cimerman, Ivan Omar Goršek, Ivan ili Vladislav Jurca, Mehor, Janez Zajc, dok je za Ivana Trojera, Đorđa Maljiga, Krešimira Perka, Franju Pintarića Buru, Maksa Ivića, Dimitrija Omerzu tvrdio da su stigli kao špijuni.³¹ Uz ovu konstataciju dodao je da je važnu stanicu u procesu prebacivanja dobrovoljaca predstavljao Španski komitet u Parizu, na čijem čelu je bio Labud Kusovac, a njihov prijem je organizovao partijski komitet u Španiji, na čijem čelu se do pogibije u julu 1937. nalazio Blagoje Parović.³²

Opisujući prve dane u Španiji, Kalafatić je naveo da ga je dočekaio načelnik obaveštajne službe Roman Filipčev Fajn i da je odmah po dolasku postao član KP Španije.³³ Ne želeći da bude obeležen kao kukavica i kolebljivac, na sopstveni zahtev se pridružio međunarodnom jurišnom bataljonu „Čapajev“. Ubrzo je postavljen za komesara i komandira čete, a zatim je u činu poručnika postavljen za partijskog sekretara 13. internacionalne brigade. Kada je ova brigada „postala poljska“, zatražio je da ga prebace u jugoslovenski bataljon „Đuro Đaković“.

Kalafatić je smatrao da je Kominternu sa svojim sekcijama bila stvarni organizator Internacionalnih brigada te da je, i pored činjenice da su neki komunisti i previše ispoljavali svoju nacionalnu pripadnost, ideološko jedinstvo interbrigadista sve vreme rata bilo snažnije od nacionalizma. U praksi su, kako je zapisao, brzo razvejane široko rasprostranjene sumnje da će se zbog nacionalne šarolikosti Interbrigade raspasti poput Vavilonske kule.³⁴

Mnogo godina kasnije, Silvio Frulan je na Golom otoku svedočio da je jasan dokaz Kalafatićevog angažmana za sovjetsku službu bilo to što je dobio čin odmah po dolasku u Španiju.³⁵ Među interbrigadistima je, naime, postojala sumnja da je sovjetska obaveštajna služba svojim kadrovima omogućavala činove i dužnosti u zavetrini. Kalafatić je na ovu optužbu odgovorio pozivajući se na Ivana Stevu Krajačića, sa kojim je bio u bici kod Teruela i koji je trebalo da potvrdi da je ratovanje u Španiji započeo kao običan vojnik. Kalafatić, pri tome, nije osporavao da su kadrovi pristigli iz Sovjetskog Saveza dobijali činove, ali je to objašnjavao racionalnim, a ne konspirativnim razlozi-

31 DAS, BIA Arhiva, III-94-116, Predmet: O učestvovanju Jugoslovena u Španskom građanskom ratu.

32 O prihvatanju dobrovoljaca u Parizu i organizaciji putovanja u Španiju videti: Gužvica, *Prije Tita*.

33 Pišući o radu Vojnoobaveštajne službe u Španiji, Kalafatić navodi da je Kadrovsko odeljenje Štaba baze Interbrigada bilo podeljeno na kadrovski ured i kontrolni ured na čijem čelu se najpre nalazio Roman Filipčev Fajn. Istakao je da se u Vojnoobaveštajnu službu u Španiji od samog početka uključila sovjetska obaveštajna služba. DAS, BIA Arhiva, III-94-116-7-9.

34 DAS, BIA Arhiva, III-94-115-3.

35 DAS, BIA Arhiva, III-94-118-207.

ma, odnosno činjenicom da su, za razliku od većine pristiglih, samo oni prošli vojne obuke i političke škole.

Pitanje slanja kadrova na front je istakao kao jednu od gorućih tačaka sporenja u Španiji. Ono je uslovalo burne rasprave koje su vremenom prerasle u oštre sukobe među jugoslovenskim komunistima. Po Kalafatićevom svedočenju, upravo je ta dilema predstavljala jedan od ključnih razloga konflikta koji je personalizovan kroz ličnosti Božidara Maslarića, sa jedne, i Romana Filipčeva Fajna, sa druge strane. Fajn je, naime, percipiran kao glavni pobornik „teorije čuvanja kadrova“ i oko njega su se okupljali stariji komunisti koji su u Španiju stigli iz Sovjetskog Saveza. Ta je linija delimično sledila primer bugarskih komunista, koji su izbegavali da sprovedu praksu prikupljanja dobrovoljaca za Internacionalne brigade u zemlji.³⁶

Među oficirima u pozadini „koji su bili na raspoloženju“, pored Maslarića i Fajna, Kalafatić je naveo Vlajka Begovića, Nikitu Kovačevića, Mirka Markovića, Jovana Milića, Trajka Miškovskog, Karla Mrazovića, Jovana Rota. Istakao je da su u to vreme odnosi među najvišim kadrovima bili krajnje zatrovani i da je besnela „besprincipna grupaška borba“. Česte svađe su, na kraju, izazvale reakciju CK KP Španije, na čiju je inicijativu sazvan specijalani sastanak u Barseloni, početkom avgusta 1938. Kalafatić je naveo da je sastanak vodio Vladimir Čopić, bivši komandant 15. internacionalne brigade „Linkoln“, koji je u tom trenutku bio na vrhuncu slave. Sastanak, koji su neki (uključujući i njega) nazivali i konferencijom, bio je po njegovom ciničnom zaključku pozitivan samo u tome što je pokazao da su odnosi među jugoslovenskim borcima u tom trenutku bili toliko zaoštreni da se do pomirenja uopšte nije moglo doći: „Nikada u životu nisam vidio besplodnije konferencije“. Sastanak je prošao u uzajamnom optuživanju i bez ikakvih rešenja. Stoga su mnogi od učesnika sa nestrpljenjem čekali povlačenje iz Španije, jer su tamo „prosto od neaktivnosti trunuli“.³⁷ Posle hapšenja Božidara Maslarića, tvrdio je Kalafatić, ostalim učesnicima je bilo zabranjeno da se dopisuju sa drugovima na frontu kako ne bi širili defetizam.

Nakon burnih rasprava u Barseloni pojačan je politički rad na zauzavljanju grupašenja među Jugoslovenima, koji su većinom bili smešteni u garnizonu „Las Palmas“. Po Kalafatićevom mišljenju dalje sukobe među njima je sprečio Andre Marti, koji je zapretio da će najstrože kazniti svakog ko pokuša da demoralizatorski deluje. Kalafatić nije govorio na sastanku u Bar-

---

36 Milan Radanović je primetio da su prilikom saslušavanja pred Kontrolnom komisijom CK KPJ osumnjičeni često optuživani za „vođenje kampanje za povratak u Sovjetski Savez“. Ta optužba je odražavala uverenje da su mnogi od interbrigadista koji su stigli iz Sovjetskog Saveza zahtevom za povratak u novu otadžbinu, svojim tek zasnovanim porodicama, zapravo prikrivali nameru da se bolje pozicioniraju u nomenklaturi KPJ u Moskvi. Радановић, „Југословенски комунисти пред Контролном комисијом“, 15.

37 Videti: Вуклиш, „Југословени, Шпански грађански рат и ратна емиграција“, 340-343.

seloni, jer je godinu dana ranije (nakon pogibije Blagoja Parovića), kada je u Španiju doputovao veći broj sovjetskih instruktora, prešao na vojnoobaveštajnu liniju, a u kasno proleće 1938. upućen je na rad u obaveštajno odeljenje Interbrigada. Najpre je bio uključen u odeljenje za kontrašpijunažu, da bi godinu dana kasnije bio prebačen u obaveštajno odeljenje sovjetskog štaba. Pred jugoslovenskim islednim organima je izjavio: „za moju stvar nije toliko bitno da li sam radio po liniji NKVD ili SIM, već činjenice“.

Svoje prebacivanje je racionalno obrazložio: zbog sumnje u dolazak velikog broja stranih agenata, nametnula se potreba formiranja jakog obaveštajnog odeljenja pri štabu Interbrigada.³⁸ Smena Romana Filipčeva i postavljenje Vlajka Begovića na čelo obaveštajnog odeljenja je, po Kalafatiću, proizvelo dalekosežne posledice. Nezadovoljni Filipčev je širio sumnje i uveravao Andrea Martija da je Vlajko Begović nedovoljno proveren, problematičan i sumnjiv kadar. Po Kalafatićevom mišljenju, upravo su te neproverene glasine i bile razlog zbog koga su, nakon pada republike i povlačenja Internacionalnih brigada, u Sovjetski Savez prebačeni Fajn i Moreno, dok je Vlajko Begović ostao zatočen u francuskim logorima.³⁹ Kalafatić je istakao da je sa Begovićem bio blizak još u Sovjetskom Savezu, da su zajedno upućeni u Španiju, kao i da su zajedno pronašli i fotografisali poginulog Blagoja Parovića.⁴⁰

U svojim iskazima Kalafatić je kao krupnije i sposobnije obaveštajce koji su radili po liniji NKVD-a u Španiji naveo: Antona Ukmara Ogena i Josipa Kopiniča Vokšina, Dimitrija Georgijevića, Matiju Uradina alias Borisa Borića i Dragotina Gustinčića. Osim njih, istakao je da su za sovjetsku službu radili i mnogi drugi iz „hrabre grupe proleterskih obaveštajaca“, poput Pere Stokića i Marka Oreškovića, koji su gotovo svi ubijeni tokom rata.

Iako nisu nepoznati iz drugih izvora, zanimljivi su komentari koje je on izneo o organizaciji obaveštajnih službi u Španiji. Kako je pisao, sve vreme rata u Španiji, pored velikih sila, svoje obaveštajne službe su imale i manje države kao što su Poljska, Jugoslavija, Turska, Belgija. „Ovo je shvatljivo kada

38 Po Kalafatićevim rečima, stub službe u vreme Begovića bio je Karel Hatz (Hoze Moreno, Lopez, Kozlov, Sergej), Mađar, „najverovatnije iz naših krajeva, jer je učio u jugoslovenskom sektoru na univerzitetu“. Hatz je učio na KUNMZ-u, imao aspiranturu i spadao u visokoobrazovane revolucionare. Posle Španije je navodno otišao u Sovjetski Savez, a odatle u Severnu Ameriku. DAS, BIA Arhiva, III-94-118-344, Iz Španije.

39 Kalafatić i Gošnjak su kasnije, u francuskim logorima, od Luidija Longa i Franca Dalema tražili objašnjenje zbog čega su na Begovića pale sumnje. Rečeno im je da činjenice zbog kojih je Begović bio smenjen nikada nisu dokazane i da mu je stoga vraćeno poverenje i dodeljene dužnosti koje su podrazumevale veću partijsku odgovornost, što je značilo i njegovo uključivanje u rad partijskog komiteta u logoru. Kalafatić je naveo da je Begović u zatočeništvu u Francuskoj „djelima oborio teške sumnje, koje su na njega bile pale u Španiji i radi kojih je dugo nosio teške posledice“. DAS, BIA Arhiva, III-94-118-349-350.

40 DAS, BIA Arhiva, III-94-115-46.

se uzme u obzir da je borba u Španiji već u samom početku poprimila međunarodni značaj. Sem velikog političkog značaja, u Španiji su u praksi vršene probe raznih vidova oružja, šta je interesovalo mnoge zemlje.“

Kao posebno delikatno izdvojio je i pitanje zatvora u Kastelj de Felsu (Castell de Fels) kraj Barselone, kojim je upravljao Milan Čopić, a u kome su bili zatočeni interbrigadisti osumnjičeni za špijunažu. Kako su istrage sporo vođene, zatvori za interbrigadiste su se ubrzano punili i za to je, po Kalafatiću, deo odgovornosti snosio sam Fajn, kao i njegov sekretar Radivoj Uvalić, jer nisu bolje organizovali administrativni rad.⁴¹ Dolazak Međunarodne komisije, koja je trebalo da utvrdi stanje u republikanskim zatvorima, Kalafatić je tumačio kao vešto smišljen manevar kojim je trebalo spasiti zatočene agente kapitalističkih zemalja. Svedočio je da je upravo on bio zadužen po liniji SIM-a (Servicio de Información Militar) da pred dolazak Međunarodne komisije iz zatvorske kartoteke ukloni sve delikatne podatke.⁴² Takođe je istakao da se situacija u zatvoru delimično popravila nakon što je na njegovo čelo postavljen Svetislav Đorđević, koji je ukinuo represivne mere.⁴³

Poslednji zadatak koji je Kalafatić izvršio u Španiji bila je evakuacija arhiva Internacionalnih brigada. Naređeno mu je da sa Romanom Francom (Toma Pezer) iz obaveštajne arhive SIM-a izdvoji bitna dokumenta, prekuca ih na najfiniji papir, a zatim da preostalu arhivu spali. „Pokazalo se je da je velika hrpa papira čak i kada se polije benzinom i uz neprestano lopatanje neverovatno slabo gorela.“ I pored napora, uspeli su da spale najveći deo arhiva, te da prekucani materijal stave u kofer koji su prebacili u Francusku.

Deo u kome je pisao o događajima iz Španije, Kalafatić je zaključio konstatacijom da je ugled Jugoslovena u Španiji bio veliki. Bili su rukovodioci obaveštajnog odeljenja, cenzure, partizanski borci, lični pratioci Martija i Toljatija. Najveću štetu im je, međutim, nanela grupaška borba. Bez lažne skromnosti je dodao da je tom ugledu i sam doprineo hrabrim držanjem na frontu.

PONOVO U FRANCUSKOJ

Po prelasku u Francusku, Emilijan Kalafatić je najpre bio zatočen u logorima Arželes (Argelès-sur-Mer) i Girs (Gurs), gde je postao organizacioni sekretar jugoslovenskih interbrigadista. U izveštajima koje je pisao nakon hapšenja 1949. ostavio je važne podatke o godinama provedenim u zatočeništvu, uključujući i one koji su se ticali kontroverznih tema. Između ostalog,

---

41 DAS, BIA Arhiva, III-94-118-345-346.

42 Istakao je i podatak da su se kasnije u francuskim logorima zajedno našli nekadašnji čuvari i zatočeniци zatvora, što je dovelo do potkazivanja francuskim vlastima. DAS, BIA Arhiva, III-94-118, Moje kretanje kroz Španiju.

43

posebno detaljno je opisao odnos prema pripadnicima desetočlane „Trojerove grupe“. Po njemu je radio-telegrafista Ivan Trojer već u Španiji bio osumnjičen za saradnju sa tajnim službama Francuske i Jugoslavije i zatvaran kao agent, a ne kao anarhista, kako je sam tvrdio. Kalafatić je smatrao da je veliki problem za republikansku stranu predstavljala „nedopustiva nepažnja anarhista“ koji su, u želji da imaju što veći broj stranaca, u svoje redove bez provere primali brojne dezertere iz Intrnacionalnih brigada, među koje su se infiltrirali i strani agenti.⁴⁴ „Takvi elementi inostranog porekla“ anarhistima su bili potrebni pre svega u propagandne svrhe, a ne kao borci na frontu. Tvrđio je da „čim bi nekom špijunu počelo da gori tlo pod nogama u Internacionalnim brigadama, on bi se učlanio kod anarhista“. Među njima su bili i Ivan Trojer i njegov najbliži saradnik anarhista Ivan Goršek.

Po dolasku u francuske logore članovi Trojerove grupe su izbačeni iz partije, ignorisani i bojkotovani. U grupi je bio i Josip Sim(e)oni, brat Draga Sim(e)onija koji se, obeshrabren porazom Republike i suočen sa teškim logoraškim životom, pokajao pred jugoslovenskim vlastima. Kalafatić je takvo držanje objašnjavao njegovim buržoaskim poreklom. „Kad je revolucionarni pokret u opadanju sitni sopstvenik se koleba i naginje buržoaziji, a kad je revolucionarni pokret u porastu sitni sopstvenik naginje proletarijatu. Tako je bilo i sa Simeonijem“. On je, međutim, nastavio da pruža sitne usluge partiji i nakon isključenja i bojkota kojem je bio izložen.⁴⁵ Emilijan Kalafatić je deo u kome je pisao o sudbini članova Trojerove grupe zaključio rečima: „Oni koji su spalili sve mostove sa nama kao što je Trojer i Goršek i još nekoji, izgubili su glavu od mača revolucije“.⁴⁶

Pišući o godinama provedenim u francuskim logorima, naveo je nekoliko imena drugova koji su tada po raznim osnovama isključeni iz partije: Dimitrija Stanislavljevića, Nikolu Kovačevića, Silvija Frulana, Svetislava Đorđevića, Trajka Miškovskog, Luku Vujačića i Milovana Četkovića. Ostavio je podatke o oštrim debatama koje su vođene u logorima oko brojnih pitanja, a

44 Kalafatić je naveo još šest imena navodnih izdajnika koji su, pored Ivana Trojera i Ivana Goršeka, činili grupu: trockistu Maksa Ivića, zatim Krešimira Perka, Makuca (Jakoba ili Vladislava?), Franju Pintarića-Buru, Josipa Simeonija i Bogdana Jugovića. Imena dvojice nije uspeo da se seti. DAS, BIA Arhiva, III-94-118, IV Grupa Trojera u službi francuske policije i policije stare Jugoslavije.

45 Naveo je i suprotan primer – Bogdana Jugovića iz Kostajnice. Kao i Simeoni i Pintarić, i on je razočaran i demoralisan izašao iz logora i vratio se u zemlju nakon što je potpisao pokajnicu u jugoslovenskom konzulatu. Ipak, odmah po izbijanju rata u Jugoslaviji, Jugović se među prvima uključio u partizanske jedinice i stekao veliko poštovanje boraca. Đuro Mešterović ga je prepoznao i optužio kao izdajnika. Zbog toga je uhapšen i streljan u Užicu. U spisku španskih boraca vodi se da je Jugović poginuo u NOB-u 1941. DAS, BIA Arhiva, III-94-118, IV Grupa Trojera u službi francuske policije i policije stare Jugoslavije.

46 DAS, BIA Arhiva, III-94-118, IV Grupa Trojera u službi francuske policije i policije stare Jugoslavije.

posebno se osvrnuo na rasprave i tumačenja teksta „Dijalektički Antibarbarus“ Miroslava Krleže, koji je objavljen u časopisu *Pečat* u decembru 1939. Konstatovao je da su čitavoj diskusiji „nepravilan tok“ dali Vladimir Majder (Kurt), Blagoje Nešković i Oskar Juranić, te da se partijski komitet „dosta namučio da oko 20% intelektualaca usvoji pravilno tumačenje“. Kurt, Nešković i Juranić su dobili partijske opomene, nakon kojih su revidirali mišljenje. U elaboratu se osvrnuo i na akciju prijavljivanja zatočenika za rad u nemačkim fabrikama, iza koje se krila namera da se približe Jugoslaviji u očekivanju skorog početka rata na Balkanu. U tom kontekstu je naveo imena Peka Dapčevića, Ivana Gošnjaka i Petra Drapšina i izneo podatak da je najveći broj „dobrovoljaca“ krenuo iz Girsu u Nemačku 10. juna 1941.⁴⁷

Najzad, opisao je svoje zatočenje u zatvoru u gradu Kastru, odakle je zajedno sa Ljubom Iličem, Vlajkom Begovićem, Gvidom Nonvejeom (Guido Nonweiler), Matijom Uradinom organizovao beg u septembru 1943. U zatvoru su nakon njihovog bekstva ostali, kako ih je on okarakterisao, „oportunisti“: Nikola Kovačević (Nikita Mendes), Svetislav Đorđević (Lopačov), Veljko Ribar (Karl Anger), Trajče Miškovski (Oskar Brkić), Milan Vujačić (Arsenović), Toma Pezer (Roman Franc), Josip Abramović (Anton Ludek). I pored neslaganja, oni su im nakon bega redovno slali pomoć i kasnije učestvovali u organizaciji oslobođenja poslednjih zatočenih Jugoslavena u Francuskoj iz zatvora Gajak.⁴⁸

Nakon bekstva iz Kastru, Kalafatić se pridružio jedinicama imigrant-skih radnika u sastavu Slobodnih strelaca i partizana (Francs-tireurs et partisans - Main-d'œuvre immigrée, FTP-MOI) i ubrzo postao jedan od organizatora partizanskih odreda na jugu Francuske. Uključen je u rad Komiteta za ilegalni rad u vojsci za južnu zonu sa sedištem u Lionu i razvio konspirativni rad u nemačkim vojnim jedinicama. Bile su to pomoćne jedinice u čijem sastavu su se nalazili Poljaci, Jermeni, Gruzijci, Kazahstanci, Ukrajinci, te Rusi iz jedinica Armije Vlasova. Ohrabrivao ih je da dezertiraju i da se uključe u tzv. „ruske čete“ u okviru francuskog pokreta otpora.

U sektoru Karmo (Carmaux) je tokom 1944. godine pri FTP-MOI organizovao Prvi puk sovjetskih građana za pet okruga na granici sa Španijom – u departmanima Tarn i Avern i bio njegov prvi komesar. Tokom rata u Francuskoj je delovao pod imenom Fernan (Fernand), a neke od epizoda u kojima je učestvovao su, prema njegovom svedočenju, opisane u knjizi „Kapetan crnih đavola“ (*Capitaine des diables noirs*). Radilo se o brošuri koja je u prvim po-

47 Nakon isključivanja iz partije, ti su ljudi bojkotovani, a Kalafatić je konstatovao da je uvek negirano postojanje organizovanog bojkota, već da je on bio spontan. DAS, BIA, III-94-118-130.

48 Iz zatvora Gajak su odbili da izađu: Tomo Pezer (Roman Franc), Josip Abramović (Anton Ludek) i Veljko Ribar (Karl Anger) i time su, kako je pisao Kalafatić, naneli veliku sramotu Jugoslavenima. DAS, BIA Arhiva, III-94-115-97.

sleratnim godinama u Francuskoj štampana u okviru edicije Junačka mladost (*Jeunesse héroïque*).⁴⁹ Uz prigodne ilustracije u njoj su, na literaran ali dokumentaristički precizan način, opisane akcije partizanskih jedinica koje su činili mahom rudari strani radnici na jugu Francuske. Autor knjige, Žak Elije (Jacques Helier) opisao je borbu pripadnika FTP-MOI protiv nemačkih snaga u mestu Žukvijel (Jouqueviel) 6. avgusta 1944. u kojoj su poginuli borci različitih nacija predvođeni komandantom Morisom (Maurice). To ime je zapravo koristio Jevrejin iz Poljske Roman Pjetrovski (Pietrowski), koji je bežeći od nacišta stigao u Francusku i tu se pridružio Pokretu otpora 1942. godine.⁵⁰ U knjizi je lik Fernana izdvojen kao jedan od najbližih saradnika Morisa, odnosno kao čovek koji je uspevao da regrutuje najveći broj dezertera iz nemačkih jedinica.

Svetislav Đorđević je detaljno pisao o svojoj poziciji u sovjetskom bataljonu, kasnije puku, o kontaktima koje je imao sa Sovjetima u jedinicama Vermahta i SS-a, o saradnji sa Morisom, kao i o bici u Žukvijelu, te o nastavku tenzija sa Kalafatićem.⁵¹ Njihova sećanja na te dane se prepliću, na nekim mestima verovatno i preuzimaju. Iz današnje perspektive je teško utvrditi prirodu složenih odnosa dvojice saboraca, ali je moguće tvrditi da je zajednička borba protiv fašizma prevazilazila njihove lične animozitete.

Na širi kontekst događaja u okviru koga je došlo do sukoba u Žukvijelu se osvrnuo i istraživač Žan-Iv Bursje, koji je naveo da su upravo veterani iz Španije – Jugosloven Milan Kalafatić „Fernand“ i Brazilac Apolonio de Karvaljo „Edmond“ (Apolonio de Carvalho) – bili ti koji su kao članovi Ustaničkog komiteta organizovali pobunu u Karmou i čitavom bazenu Tarn u julu 1944. godine.⁵² Naime, nakon pada Musolinija i povlačenja italijanskih boraca u Italiju posle septembra 1943. kičmu jedinica FTP-MOI, a posebno 35.

49 Jacques Helier, *Capitaine des diables noirs*, Dessins de Max Brunel, (Paris: Editions France D'Abord, 1946).

50 U Žukvijelu se i danas skromno obeležava ovaj značajan događaj pored spomenika na kome su ispisana imena poginulih. Spomenik je podignut neposredno nakon rata, a na pedesetogodišnjicu završetka Drugog svetskog rata 1995. država Kazahstan je na spomenik dodala ploču kojom je ovekovečeno sećanje na Kazahstance poginule u ovom delu Evrope. Videti: Les monuments aux morts, datum pristupa: 5. 1. 2024, <https://monumentsmorts.univ-lille.fr/monument/54800/jouqueviel-place/?elm=1089>

51 Ђорђевић Лопачов, *Сећања*, 210–211.

52 Bursjeova knjiga je korisna za istraživače ove teme jer je od zaborava sačuvan veliki broj imena i događaja. Ona je, međutim, u nekim delovima neprecizna, pa čak i upitna. Bursje je najpre istakao da je Kalafatić organizovao ustanak 13. hrvatskog puka Vermahta u Vilfranš-de-Ruergu (Villefranche-de-Rouergue) 23. juna 1943. iako se pobuna 13. Waffen-SS divizije, poznatije kao Handžar divizija, u Vilfranšu dogodila 17. septembra 1943. Sam Kalafatić je pobeo iz zatvora u Kastru u noći između 16. i 17. septembra i sigurno nije mogao da bude uključen u organizaciju ustanka u junu mesecu, pa ni da učestvuje u pobuni 17. septembra, jer udaljenost između dva mesta iznosi više od 130 km. Nije verovatno da je Kalafatić imao veze sa pokretanjem pobune u Vilfranšu dan nakon bega iz zatvora, jer ni on sam ne pominje taj događaj u iscrpnom elaboratu koje je pisao kao zatvorenik. Boursier,

brigade „Marsel Langer“, činili su „španski borci“ koji su uspeli da se oslobode iz logora i zatvora u Francuskoj.⁵³

Po stvaranju francuske vojske, nakon iskrčavanja saveznika, Kalafatić je dobio čin majora, a po završetku rata je za svoje zasluge u Pokretu otpora dobio odlikovanje *Croix de guerre*. Francuski pokret otpora je napustio čim su došli sovjetski diplomatski predstavnici u Pariz. Kao komesar Prvog sovjetskog puka referisao je i zatim predao dužnost sovjetskom konzulu i dalji rad nastavio po liniji KPJ. Nakon potpisivanja Sporazuma Tito–Šubašić, ostao je kao vojni delegat u Marseju i organizovao povratak građana Jugoslavije u zemlju.⁵⁴

U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Odmah po dolasku u Beograd, Milana Kalafatića su primili Aleksandar Ranković i Krsto Popivoda. U činu potpukovnika, on je u decembru postavljen za zamenika Maksa Baća (Maks Baće), načelnika Prvog odeljenja Ozne, u kome je ruski savetnik bio pukovnik Černov. Nepunu godinu kasnije, u avgustu 1945, postavljen je na mesto organizacionog sekretara Vojvodine, a krajem 1947. prebačen je u Beograd u Informaciono odeljenje CK KPJ kao pomoćnik načelnika odeljenja Nikole Kovačevića zadužen za pripremu rada Kominforma. Bio je poslanik u parlamentu Srbije i zamenik ministra šuma Franca Leskoškega. Nagrađen je Ordenom za zasluge, Partizanskom zvezdom i poljskim Redom bratstva i jedinstva.

U tom periodu Kalafatić je javno napadao optužene u Dahauskim procesima. Sumnjičio ih je za saradnju sa neprijateljem i špijunažu za nemačku, a kasnije i za službu „jedne imperijalističke zemlje“. Nazivao ih je starim i okorelim izdajnicima, gestapovskim agentima koji su u nacističkim logorima na sadiistički način ubijali internirce, a posle rata stupili u službu novih gospodara.⁵⁵

La guerre de partisans, 46–47. Više o 13. SS diviziji videti: Xavier Bougarel, *Handžar divizija Waffen-SS u Bosni 1943–1945*, (Udruženje za modernu historiju: Sarajevo, 2021).

Nešto kasnije u knjizi, Bursje je konstatovao da su specijalci za posebne operacije, zajedno sa jugoslovenskim komunističkim milicionerima infiltriranim u 13. hrvatski bataljon, organizovali pobunu u Vilfranšu 17. septembra 1943, ali nije naveo imena. Ono što je nesumnjivo tačno jeste njegova tvrdnja da je Kalafatić učestvovao u organizaciji pobune sovjetskih građana u nemačkim jedinicama u proleće 1944. u regionu Karmo. Boursier, *La guerre de partisans*, 85.

53 Boursier, *La guerre de partisans*, 65.

54 U pismu koje je Kalafatić uputio predsedniku SR Jugoslavije Dobrici Ćosiću 1992, naveo je potpuno drugačiju informaciju, po kojoj je iz Francuske pobjegao u Alžir, odakle je stigao u Moskvu u jesen 1944, te da je zatim „na traženje Josipa Broza Tita (...) i po pristanku Staljina (...) prešao u Jugoslaviju i stupio u OZNU u činu potpukovnika kao pomoćnik ministra Aleksandra Rankovića, načelnika informacionog odeljenja CK KPJ“. AJ, 684-42.

55 Милан Калафатић, *Будност је наше моћно оружје*, (Рад: Београд, 1948), 22, наведено према: Радановић, „Југословенски комунисти пред Контролном комисијом“, 48. -

U dokumentima koji se čuvaju u Državnom arhivu Srbije a u kojima je beležio sećanja na prve posleratne godine, naveo je da su njegovi kontakti sa Sovjetima tada bili kratki, te da je jedini duži razgovor, sa predstavnikom TASS-a Kirsanovim, imao na prijemu povodom dodele generalskog čina Dimitriju Georgijeviču Stariku u prisustvu Jova Kapičića, Žerjavića, Žarka Broza i Latiševa. Tvrdio je da na V kongresu nije razgovarao sa Kirsanovim i da ga je ponovo video tek u septembru 1949.

Svoje stanovište prema Rezoluciji IB-a je 1952. objašnjavao kao reakciju na pisanje jugoslovenske štampe, a posebno na članke Moše Pijade u *Politici*. Isticao je da su posebno teško delovali na njega, jer se plašio za sudbinu socijalizma i nije želeo da dođe do raskida već do sređivanja odnosa KPJ i ostalih komunističkih partija. Svoje sumnje i inicijative za izmirenje je podelio sa Ivanom Karaivanovim, Vlajkom Begovićem i Milanom Gavrićem. Ubrzo nakon toga je pozvan u kabinet Aleksandra Rankovića, gde je, 8. novembra 1949, pred Momčilom Markovićem suočen sa Stevanom Belićem. Zaključio je da je izjava „ovog starog provokatora“ zapečatila njegovu sudbinu. Prvu izjavu je napisao odmah nakon suočenja sa Belićem, na insistiranje Markovića i Osmana Karabegovića. Uhapšen je pet dana kasnije i ubrzo isključen iz KPJ kao jedan od najpoverljivijih ljudi Moskve. Nakon višemesečnog zatočenja u istražnom zatvoru, prebačen je na Goli otok, gde je bio označen kao agent NKVD-a. Bio je zatvoren u objektima „Stara žica“, R-101 (Petrova rupa) i „Nova žica“, a jedno vreme i u zatvoru u Bileći.

Po povratku iz zatočeništva u avgustu 1954. godine, ostao je nezaposlen, teško fizički bolestan i psihički slomljen čovek. U pristupnici Udruženju jugoslovenskih dobrovoljaca Španske republikanske vojske naveo je da je u veoma lošem fizičkom i psihičkom stanju i izrazio nadu da će od saboraca iz Španije dobiti pomoć pri traženju posla.

PONOVO U SOVJETSKOM SAVEZU

Emilijan Kalafatić je, sa grupom koju je predvodio Vlado Dapčević, preko Peći emigrirao u Albaniju u maju 1958. godine. Sovjetskim organima je obrazložio da je pobjegao iz zemlje kako bi izbegao novo hapšenje. U intervjuu Slavku Ćuruviji, Vlado Dapčević je detaljno opisao nesuglasice koje su

---

Pišući kao kažnjenik karakteristike partijskih drugova, na nekoliko mesta je u izuzetno lošem svetlu pominjao Oskara Juranića, jednog od osuđenih na Dahauskim procesima koji je streljan. Najpre je o njemu pisao kao o dezerteru na frontu u Kataloniji, a zatim i kao o jednom od drugova koji su u francuskim logorima zauzeli pogrešan stav po pitanju Krležinog „Antibarbarusa“ u *Pečatu*. Iz današnje perspektive se čini da je tim navodima pokušao da opravda svoje javne napade i još jednom legitimise sudsku odluku kojom je, kako je kasnije dokazano, streljan nedužan čovek.

postao je između njih dvojice. Kalafatić je, naime, insistirao da se iz Albanije što pre prebace u Sovjetski Savez, gde mu je u međuvremenu stigla i supruga Evgenija.⁵⁶ Zbog nerazumevanja i različitih procena daljeg angažmana, Kalafatić je napustio Albaniju nezavisno od Dapčevića i najverovatnije u decembru 1959. stigao u Sovjetski Savez. Od tada je pokušavao da dobije sovjetsko državljanstvo, da se trajno nastani u Moskvi i zaposli na Institutu svetске ekonomije i međunarodnih odnosa. Obraćao se i Nikiti Hruščovu lično, ali nikada nije dobio pozitivan odgovor. Nije pomoglo ni to što je doktorirao na katedri političke ekonomije Odeskog državnog univerziteta na temu „Razvoj ekonomskih odnosa u seoskim domaćinstvima Jugoslavije (1945–1964)“.⁵⁷

U Rešenju Višeg suda iz 2012. navedeno je da je iz prikupljene arhivske građe jasno da je tokom boravka u Sovjetskom Savezu bio praćen i da je redovno izveštavano o njegovim aktivnostima. Kada se 18. maja 1963. obratio jugoslovenskoj ambasadi u Moskvi sa pitanjem da li je obuhvaćen Zakonom o amnestiji, dobio je negativan odgovor. Sve vreme je iskazivao spremnost da se vrati u zemlju, a 1966. je poslao pismo i Josipu Brozu Titu. U njemu je tvrdio da se nije slagao sa pismima koja je CK KPSS uputio CK KPJ, da je na V kongresu „istupio u duhu pomirenja naših bratskih partija“, te da je svojom izjavom u *Borbi* stao u odbranu Lasla Rajka, ali da ga je odbilo pisanje Moše Pijade i Milovana Đilasa (koga nije pominjao u elaboratu iz 1952. godine).⁵⁸

Kalafatić se poslednji put obratio jugoslovenskim vlastima 14. avgusta 1992, sa molbom za rehabilitaciju i regulisanje boračke i izuzetne penzije na osnovu državničkog i političkog rada i povratka u zemlju. U pismu tadašnjem predsedniku SRJ Dobrici Ćosiću stajalo je da je, iako nevin, bio zatočen na Golom otoku sedam godina, nakon čega je bio prinuđen da emigrira u Sovjetski Savez. Zabrinut zbog globalne promene paradigme nakon 1989. i u strahu da će ga „ukrajinski nacionalisti proterati u Tuđmanovu Hrvatsku“, Kalafatić je molio iz Odese da bude rehabilitovan kao čovek, veliki humanista, politički radnik i pomoćnik Rankovića i ministra teške-lake industrije i da mu se za staž od 63 godine mukotrpnog rada odredi dostojna penzija, za sve svireposti i patnje, kako bi mogao umreti kao dostojanstven čovek.⁵⁹

56 U svedočenju koje je dao Slavku Ćuruviji, Dapčević je naveo da je imao izvesne sumnje u Kalafatića i da je sa njim brzo došao u sukob. Slavko Ćuruvija, *Ibeovac, Ja Vlado Dapčević*, (Beograd: Filip Višnjić, 1990).

57 Развитие экономических отношений в сельском хозяйстве Югославии (1945–1964 гг.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук Научный руководитель – кандидат экономических наук, доцент А. Г. Лобунец, Официальные оппоненты: Доктор экономических наук, профессор Н. Ф. Панченко, Кандидат экономических наук, доцент А. Э. Полонский, (Одесса, 1964).

58 Радановић, „Југословенски комунисти пред Контролном комисијом“, 48.

59 АЈ, 684-42.

Bez odgovora su ostajale i njegove ponovljene molbe pisane nadležnim organima u Sovjetskom Savezu. Na jednoj od njih Jurij Andropov je kratko zapisao da Kalafatiću ne treba dozvoliti boravak u Moskvi niti zaposlenje koje je tražio, već ga treba sa porodicom držati na periferiju. U izjavama koje je pisao, žalio se što mu se ne veruje i posle decenijskog rada za NKVD.

Ostaje otvoreno pitanje da li je ignorisanje njegovih molbi bilo klasični primer „nestanka“ čoveka u birokratskim procedurama ili rezultat u to vreme uvedene politike profilaktike? Naime, savremena istraživanja u ruskim i ukrajinskim arhivima ukazuju na to da je od sredine 50-ih KGB (Комитет государственной безопасности), kao naslednik NKVD-a, usvojio novu praksu koja je počivala na strategiji prevencije neželjenih promena, a ne na kažnjavanju zbog već počinjenih dela. Od 1954, kada je Hruščov započeo opsežnu reformu državnog bezbednosnog aparata, „novostvoreni KGB je trebalo da uskladi svoje metode rada sa sovjetskim zakonima i podvrgne ih opštoj reviziji, odn. da ‘pročisti’ svoje redove otpuštanjem desetina hiljada starih službenika i tajnih agenata“. ⁶⁰ Prema mišljenju Jakova Falkova (Yaakov Falkov), taj je proces ubrzan posle Hruščovljevog Tajnog govora na XX kongresu KPSS-a 1956. i doživeo vrhunac 1958. godine postavljanjem Aleksandra Šeljepina (Александр Николаевич Шелёпин) na čelo KGB-a – upravo u vreme kada je Emilijan Kalafatić stigao u Sovjetski Savez. ⁶¹ Nakon tih velikih organizacionih promena, za kadrove poput Kalafatića više nije bilo mesta u bezbednosnim strukturama Sovjetskog Saveza.

ZAKLJUČAK

Emilijan Milan Kalafatić je bio jedan od brojnih komunista koji su svoje živote u potpunosti posvetili borbi za ostvarenje proleterske revolucije. Njegova biografija je svojevrsno svedočanstvo o ljudima za koje su granice nacionalnih država predstavljale nametnute, ali ne i stvarne barijere. Živeo je u skladu sa idejama jednakosti i bratstva, i verovao da doprinosi njihovom snaženju i širenju.

O kakvom se čoveku radilo, možda najbolje svedoči deo izveštaja jednog anonimnog oficira Udbe koji je sastavljen dva i po meseca pred Ka-

60 Yaakov Falkov, “‘So That No Citizen Is Punished Unreasonably’: The KGB Concept of Profilaktika as a Tool for Suppressing Soviet Society, 1954–1991”, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, <https://doi.org/10.1080/08850607.2023.2280430>, Published online: 06 Dec 2023.

61 „Nastojeći i da stavi KGB pod još veću partijsku kontrolu i da poboljša njegov imidž u javnosti, Šeljepin je u organizaciju uključivao komsomolske kadrove i mlade diplomce. Kao rezultat toga, kasnih 50-ih, KGB je postao mlađi, dinamičniji i intelektualniji od svojih sumornih prethodnika iz Staljinovog doba.“ *Isto*.

lafatićevo hapšenje u Jugoslaviji 1949. godine. Prilikom otvaranja Zagrebačkog velesajma, ogorčen zbog svečanog protokola koji je bio upriličen za strane diplomate, Kalafatić je razočarano zapitao: „je li ovo radnička država ili nije? Radije idem spavati kod kojeg druga radnika, nego da sam na prijemu sa tom gospodom. Noćas idem natrag u Beograd i ima da pljunem u lice ministru spoljne trgovine.“

Borac u španskom nacionalnooslobodilačkom i revolucionarnom ratu od 1936. do 1939, pripadnik jedinica imigrantskih radnika u sastavu pokreta otpora Slobodnih strelaca i partizana (FTP-MOI), obaveštajac i operativac, Emilijan Kalafatić se aktivno borio za promenu ideološke i političke paradigme u 20. veku. U dubokoj starosti je, međutim, posmatrao propast sveta u koji je verovao i koji je aktivno gradio. Doživeo je pad Berlinskog zida, Varšavskog pakta, raspad Sovjetskog Saveza i ratove u kojima je uništena socijalistička Jugoslavija. Umro je u Odesi 1996. godine.

Za sobom je ostavio brojna svedočanstva o burnim događajima u kojima je učestvovao, koje je posmatrao i o kojima je slušao. Njegova zapažanja su u nekim delovima samo informativna, u drugim analitična. Za dalja istraživanja životnih putanja profesionalnih revolucionara, ona predstavljaju izvor koji ne menja postojeća istoriografska znanja o događajima u kojima je učestvovao, ali ih obogaćuje brojnim detaljima.

SOURCES AND LITERATURE

- Državni Arhiv Srbije. BIA Arhiva, III-94, Milan Kalafatić.
- Arhiv Jugoslavije: Fond Jugoslovenski dobrovoljci Španske republikanske vojske (724); Fond Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca Španske republikanske vojske (674).
- Ruski državni arhiv društveno-političke istorije (Российский государственный архив социально-политической истории): Фонд Исполком Коминтерна, Личные дела членов КП Югославии (495); Фонд Интернациональные соединения и бригады Республиканской армии Испании 1936-1939, (545).
- Boursier, Jean-Yves. *La guerre de partisans dans le sud-ouest de la France 1942-1944, La 35e brigade FTP-MOI*, Preface de Claude Levy. Paris: L'Harmattan, 1992.
- Broz Tito, Josip. *Sabrana djela*, gl. i odg. ur. Pero Damjanović, Tom prvi: maj 1926 – avgust 1928, ur. Ubavka Vujošević. Beograd, Zagreb: Izdavački centar „Komunist“, BIGZ, IKP „Naprijed“, 1983.
- Ćuruvija, Slavko. *Ibeovac, Ja Vlado Dapčević*. Beograd: Filip Višnjić, 1990.
- Đorđević Lopačov, Svetislav. *Sećanja*. Beograd: Politika, 1994. (Cyrillic)
- Falkov, Yaacov. “‘So That No Citizen Is Punished Unreasonably’: The KGB Concept of Profilaktika as a Tool for Suppressing Soviet Society, 1954-1991”. *Inter-*

- national Journal of Intelligence and CounterIntelligence*. Published online: 06 Dec 2023. <https://doi.org/10.1080/08850607.2023.2280430>
- *Fighters across frontiers, Transnational resistance in Europe, 1936–1948*, eds Robert Gileada, Ismee Tames. Manchester: Manchester University Press, 2020.
  - Graovac, Dušan T. *Crveni profesor: Akif Šeremet*. Samobor: „Zagreb“, 1987.
  - Gužvica, Stefan. *Prije Tita, Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936–1940*, prevela Dora Kosorčić. Zagreb: Srednja Europa, 2020.
  - Helier, Jacques. *Capitaine des diables noirs*, Dessins de Max Brunel. Paris: Editions France D'Abord, 1946.
  - Lemesle, Hervé. „Des Yougoslaves engagés au XXe siècle: itinéraires de volontaires yougoslaves en Espagne républicaine“. Thèse de doctorat, Université de Paris I, Décembre 2011.
  - Manojlović Pintar, Olga. „Jugosloveni u francuskom pokretu otpora“. *Tradicija i transformacija*, 2: Transnacionalna iskustva jugoslovenske istorije. Beograd: INIS, 2019. (Cyrillic)
  - Radanović, Milan. „Jugoslovenski komunisti pred Kontrolnom komisijom CK KPJ 1945–1949“. Diplomski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016. (Cyrillic)
  - Samardžić, Stefan. „Rehabilitacija lica osuđenih iz političkih ili ideoloških razloga i njene pravne posledice“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet, Javno pravo, 2017. (Cyrillic)
  - Španija 1936–1939: *Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*, I–V, ur. Čedo Kapor. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
  - Traverso, Enzo. *Fire and Blood, The European Civil War, 1914–1945*, Translated by David Fernbach. London – New York: Verso, 2016.
  - Vujošević, Ubavka Cica. *Nestajali netragom, Jugosloveni – žrtve političke represije i staljinskih čistki u Sovjetskom Savezu 1927–1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019.
  - Vujošević, Ubavka. „Četvrti kongres KPJ – obračun sa 'levim' i desnim frakcionaštvom“. *Časopis za savremenu povijest*, 1979, vol. 11, broj 2–3, 33–66.
  - Vukliš, Vladan. „Jugosloveni, Španski građanski rat i ratna emigracija“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, 2022. (Cyrillic)

SUMMARY

THE FORGOTTEN SOLDIER OF THE REVOLUTION: EMILIJAN MILAN KALAFATIĆ (1907–1996)

ABSTRACT: The paper presents the biography of the Yugoslav communist Emiljan Milan Kalafatić – a participant in the war in Spain in 1936–39. and World War II in France. His transnational life path is presented, from the time he left Yugoslavia and moved to France in 1925, until his death in Odessa in 1996.

KEY WORDS: Emilian Milan Kalafatić, Spanish War, Francs-tireurs et partisans - Main-d'œuvre immigrée (FTP-MOI), NKVD, Goli otok

The article follows the life path of the Yugoslav communist Milan Kalafatić, who was born in the village of Poduljin near Bribir in 1907. At the age of 15, he left his family home and began to learn a trade, and at the age of 18, as an economic immigrant, he arrived in France, where he spent next six years as a worker, but also a member of the Communist Party of France and a trade union organization. Very quickly he became a professional revolutionary who found himself in a group of party members who worked on expanding the party network. At the end of 1932, after being arrested and imprisoned in several cities in Europe, he moved to the Soviet Union, where he became a student at KUNMZ, and then an associate of the NKVD who operated at the Comintern. At the end of October 1936, he was transferred to Spain. He joined the International Brigades as an ordinary soldier, who gradually advanced and acted along intelligence lines. After the withdrawal of the interbrigadists to France, he was detained in the Argeles sur Mare and Gurs camps, as well as in the prison in the town of Castre until September 1943. After a spectacular escape from the prison, he joined the FTP-MOI units. After the liberation of Belgrade, Kalafatić returned to Yugoslavia and was appointed on several positions in the secret police and state ministries. He was arrested in November 1949 on suspicion of supporting IB Resolution as a former NKVD intelligence officer. He spent more than five years in remand prison and on Goli Otok. After his liberation, in fear of another arrest, he escaped to Albania, and to the Soviet Union in 1959. Despite his desire to return to Yugoslavia, he was unable to do so. He died in Odessa in 1996. His transnational biography is an example of the unusual paths that communist revolutionaries and fighters for the preservation of the first state of socialism and the spread of communist ideas took during the 20th century.